

Ukrainanyň basylyp alynmagy Orta Aziýa üçin nämäni aňladýar?

Category: Kitapcy, Publisistika

написано kitapcy | 24 января, 2025

Ukrainanyň basylyp alynmagy Orta Aziýa üçin nämäni aňladýar?

UKRAINANYŇ BASYLYP ALYNMAGY ORTA AZIÝA ÜÇIN NÄMÄNI AŇLADÝAR?

Ukrainanyň Russiýa tarapyndan köp wagtdan bäri garaşylan, jedeli edilen okkupasiýasy başlady we Orta Aziýadaky türki respublikalar gyzykly tennis oýnuna tomaşa edýän ýaly Günbatar bilen Russiýanyň arasyndaky kesek atyşmalary hem-de hemleleri syn edýär.

Oýun indi täze başlady we tomaşaçylardan hiç biri taraplar üçin heniz hiç zat pyşgyrmasa-da, kimiň haýsy topara janköýerlik edýändigini belli.

Orta Aziýanyň baş respublikasy tutuşlygyna diýen ýaly Günbatar

bilen Russiýanyň arasyndaky «çopan göreşinde» agalary Putiniň ýanynda ýer alýarlar. Munuňam birnäçe sebäpleri bar, iň esasy-da 150 ýyllap rus agalygynda ýaşamagyň beren öwrenşikli endikleri bilen hemişe, aýratynam daşarky meselelerde Russiýanyň önbaşçylygyna we ýol görkezijiligine mätäçlik duýýandyklary.

Galyberse-de, Orta Aziýanyň döwlet ýolbaşçylary boýlaryndan aşan bir mesele ýüze çykanda «Russiýa näme diýerkä, bize nähili ýol görkezerkä?» diýip, derrew Moskwa ýüzlenýärler. «Biz indi garaşsyz ýurt, özbaşdak karara geleliň, öz ýolumyzy özümiz kesgittläliň» diýmek hiç biriniň aklyna gelmeýär.

Geçen tomus talibanlar Owganystanda häkimiýeti eýelände Orta Aziýanyň baş respublikasynyň «Indi näme ederkäk?» diýip, Moskwa ýüzlenmekleri we Putiniň görkezmesi bilen Owganystan serhedinde bilelikde harby-okuw türgenleşiginiň geçirilmegi munuň iň bärkije mysaly. Gazak prezidenti Tokaýewiň şu ýylyň ýanwar aýynyň başynda öz ýurdundaky tolgunşyklary basyp ýatyrmak üçin Russiýadan goşun soramagy hem ýene bir mysal. Orsyýete isleseňiz kaka diýiň, isleseňiz är, isleseňizem aga – ol Orta Aziýa üçin soňky karary berýän, soňky nokady goýýan maşgalanyň ulusy hökmünde çykyş edýär.

Hemmeleriň bilýän bir hakykaty bar: Orta Aziýadaky ýolbaşçylar we hökümetler öz halklary tarapyndan halanylmaýar, munuňam özüne ýetik sebäpleri bar. Halanmak beýlede dursun, soňky Gazagystan mysalynda görşümüz ýaly, Orta Aziýa halklary ýurtlarynyň baýlyklaryny talaýan, ogurlaýan, öz keýpi-sapalaryna harçlaýan liderleri itden beter ýigrenýär. Olardan halas bolmagyň ýoluny tapmaýandyklary üçin bialaç garaşýarlar. Emma geň ýeri, täjiginden özbegine, gazagyndan gyrgyzyna Orta Aziýalylaryň barsy ilkinji gezek bir meselede – Russiýa meselesinde öz häkimiýetleri bilen bir tarapda ýer alýar. Orta Aziýada halk köpçüligi hemişe bolşy ýaly bu gezegem Russiýanyň tarapynda, olar Putiniňki dogry bolansoň, ABŞ-nyň Ukrainadaky oýnuny bozmaga jan edýändigini düşünýärler.

2018-nji ýylda Täjigistanda tanşyp, öýüne myhman bolanymda bir türkmen gojasy «hernä, başymyzda Orsyýet ýaly uly güýç bar, ýogsam ABŞ bizi ýöne goýmazdy» diýýär. Türki respublikalarda ýüzlerçe adaman şuna meňzeş pikirleri eşidemsoň, bu meni geň galdyrybam durmady. Sebäbi bu ýerlerde Orsyýete bolan söýgi bedene gazylyp çekilen tatiurowka ýaly ýüreklere siňip gidipdir.

2015-nji ýylda Russiýa bilen bolup geçen uçar konfliktinde Orta Aziýa respublikalarynyň barsy Orsyýediňkini dogry hasaplapdy. «Russiýadan müňlerçe kilometr uzaklykdaky türk serhedinde rus istrebiteliniň nä köri bar?» diýip soramak bolsa hiç bir kowumdaşymyzyň ýadyna düşmändi.

Orta Aziýa liderleri we halklary ukrain topragyny depgiläp öňe barýan rus tanklaryny ýürekden alkyşlaýarlar, emma olaryň özlerine garaşýan howpdan habarlary ýok. Şu gün Ukrainada saklatmadyk Russiýa erte-birigün Orta Aziýanyň bir ýerine girip, arkaýynlyk bilen öz düzümine birikdirip biler. Munuň üçin edil Donbasda bolşy ýaly ruslaryň köp ýaşaýan ýerinde halky aýaga galdyryp, özüne kiçiräk bahana döretmesi ýeterlik. Bu meselede iň uly howp astynda galýanam Gazagystandyr. Şeýlede rus parlamentindäki birnäçe deputat eýýäm birnäçe wagt bári Gazagystanyň rus ilatly demirgazyk-günbatar oblastlarynyň Russiýa degişlidigini öňe sürýärler.

Pul bolanda-da, aňsat ýoldan edinip bolýan her dürli maddy we magnawy zatlaryň o diýen gymmaty ýok. 1991-nji ýylda aňsatlyk bilen garaşsyzlyklaryna gowşan Orta Aziýa respublikalaryna garaşsyzlyk edil häzir, gynansak-da, kän zady aňladyp duranok. Bu ýagdaý diňe Orta Aziýa üçin däl, Çeçenistan ýa-da Pribaltika ýurtlary ýaly biri-ikisi bolaymasa, öňki sowet geografiýasyna girýän ýurtlaryň ählisine mahsus. Birnäçe aýlap dowam eden uruş alkymlaryna gelip direýänçä we 150 müňden gowrak rus esgerine garamazdan ukrainalylaryň howsaladan uzak, arkaýyn görünmekleri hem şonuň üçin. Umuman alanda adamlaryň bolşy «Kim gelse şo gelsin, asudalygymyz bozulmasa bolýar» diýýäne meňzeýär.

Orta Aziýa ykdysady taýdanam Orsyýete garaşly. Meselem, Gazagystan Russiýanyň öňki sowet geografiýasyndaky iň uly ykdysady partnory. Belorussiýanyň, Russiýanyň, Gazagystanyň düzen ykdysady regionynda harytlaryň we hyzmatlaryň ýöreýşi erkin ýagdaýda. Üç milliondan gowrak özbek, 1,6 million täjik we 620 müň gyrgyz raýaty arzan işçi güýji hökmünde Russiýada gezip ýör.

Bütindünýä bankynyň berýän maglumatlaryna görä, Russiýadaky täjik işçileriň öýlerine ugradýan pulundan alynýan töleg Täjigistanyň daşardan gelýän girdejisiniň 30%-ni tutýar. Bu görkeziji Gyrgyzystanda 28%-e, Özbegistanda 18%-e ýetýär. Başgaça aýdanda, bu üç ýurduň her on raýatyndan biri Russiýada işleýär.

Türkmenistanlylaryň iş gözläp gidýän ýurdy bolsa, Türkiýe. Türkiýäniň çar künjünde, hatda Demirgazyk Kiprde müňlerçe türkmenistanly gaçgak ýagdaýda işläp ýör. Türkmenler soňky döwürde Polşanyň has gowudygyny gördüler, olar Stambuldан topar-topar bolup bu ýurda gidýärler we gurluşyk, ekerançylyk işlerinde işlemäge başladylar.

Günbataryň goýýan sanksiýalary sebäpli Russiýada başlajak krizis bütün Orta Aziýa ýurtlaryna ýiti täsirini ýetirse gerek. Mundan has köp täsirlenjekler raýatlarynyň öýüne ugradýan pulundan görýän peýdasyna mätäçlik duýýan Özbegistan, Tajigistan, Gyrgyzystan hem-de Russiýa bilen düýpli ykdysady gatnaşyklary bolan Gazagystan. Rus krizisinden iň az täsirlenjek ýurt bolsa, gaz-nebitden gelýän puly bilen ykdysadyýetini häzire çenli çökertmän saklamagy başaran Türkmenistandyr.

Gysgaça aýdanda, Ukrainanyň okkupirlenmegi Orta Aziýa üçin syýasy-ykdysady taýdan uly howp abandyrýar.

Putin eger Ukrainada öňünde goýan maksadyna ýetse, birmahal ölüp giden SSSR-i ýa-da onuň başgacarak wersiýasyny täzedен janlandyrmaga synanyşyp biler. Siziň pikiriňizçe, Ukrainany görmezlige salan dünýä rus tanklarynyň zynjyrlarynyň astynda iňleýän Orta Aziýa gaňrylyp sereder öýdýäňizmi?

Esedullah OGUZ.

24.02.2022 ý.

* Makalada beýan edilýän pikirler awtoryň özüne degişli we «Independent Türkçe» saýtynyň editorial syýasatyna gabatlaşman biler.

© The Independentturkis Publisistika